

قواعد تعدد سبب ورود خسارت در حقوق مصر و لبنان

محمد عالمزاده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۵/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۲/۱۹

چکیده

یکی از موضوعات مهم مورد بحث در مسئولیت مدنی، تعیین سبب مسئول در فرض تعدد سبب ورود خسارت و نیز نحوه‌ی مسئولیت مسئولان متعدد است. در حقوق کشورهای لبنان و مصر، این موضوع در تألیفات حقوقی و رویه‌ی قضایی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. حقوق‌دانان این دو کشور و نیز رویه‌ی قضایی، اعمال نظریه سبب اصلی و متعارف را مناسب‌تر دانسته‌اند اگرچه ظاهر قوانین حاکی از پذیرش نظریه سبب نزدیک است. در مورد نحوه‌ی مسئولیت مسئولان در مقابل زیان دیده با توجه به مقررات ماده‌ی ۱۳۷ قانون موجبات و عقود لبنان و ماده‌ی ۱۶۹ قانون مدنی مصر مسئولیت اسباب متعدد تضامنی است، اگرچه در ماده‌ی ۱۳۷ قانون لبنان تحقق مسئولیت تضامنی برخلاف ماده ۱۶۹ قانون مدنی مصر با تحقق شرایطی امکان‌پذیر است. در مورد رابطه بین اسباب متعدد ورود خسارت، علی‌القاعده مسئولیت آنها به نحو مساوی است مگر اینکه قاضی سهم هر یک را در ورود خسارت به نحو غیرمساوی تعیین نماید که در این صورت مسئولیت به نسبت نحوه‌ی مداخله تقسیم می‌گردد. **واژگان کلیدی:** تعدد سبب، سبب نزدیک، سبب اصلی و متعارف، مسئولیت تضامنی، خسارت.

^۱ استادیار گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی قائم‌شهر - malemzade46@gmail.com

مقدمه

یکی از ارکان تحقق مسئولیت مدنی در نظامهای مختلف حقوقی، وجود رابطه سببیت میان فعل زیان‌بار و ضرر وارده است. در مورد تعدد سبب ورود خسارت، مسئله‌ی تعیین سبب مسئول مورد بحث و مناقشه فراوان بوده و در حقوق و رویه‌ی قضایی کشورهای نظریات مختلفی در این خصوص پذیرفته شده است. در حقوق کشورهای مصر و لبنان نیز این موضوع مورد توجه حقوق‌دانان و رویه‌ی قضایی قرار گرفته است.

مقررات اولیه این دو کشور برگرفته از فقه اصل تسنن است. «پس از آنکه کشورهای اسلامی تحت سلسله ترکها درآمد در مدت حکومت آنها قوانین و نظاماتی را در امور داخلی وضع و تدوین نمودند که بیشتر آن قوانین برگرفته از قوانین غربی بود، ولی چون مذهب رسمی دولت عثمانی، مذهبی حنفی بود درصدد تدوین قانون مدنی که منطبق با فقه حنفی باشد برآمدند. از این رو در سال ۱۸۶۹ میلادی هیأتی مرکب از علمای حنفی مقرراتی تحت عنوان «المجله الاحکام العدلیه» تصویب کردند» که به تبعیت از فقه اسلام مباحث اجتماع سبب و مباشر و اجتماع عامل زیان و متضرر مورد بحث قرار گرفت. (محمصانی، ۱۳۵۸: ۳۷) اما با نفوذ فرانسه در کشورهای لبنان و مصر به مرور قوانینی وضع گردید که متخذ از قوانین فرانسه بود. از این رو تئوریهای حقوقی مربوط به تعدد سبب نیز در تألیفات حقوقی این کشورها و نیز قوانین موضوعه و رویه‌ی قضایی مطرح گردید. (العوجی، ۱۹۹۶: ۲۸۶)

در مورد تعدد سبب دو پرسش عمده مطرح می‌گردد؛ نخست اینکه در مورد تعدد سبب کدامیک از اسباب مسئول جبران خسارت وارده است؟ پرسش دوم آنکه چنانچه دو یا چند سبب مسئول ورود خسارت باشند و ورود خسارت به دو یا چند سبب منتسب باشد مسئولیت آنها به چه نحو است، به عبارت دیگر مسئولیت آنها تضامنی است یا نسبی؟ در نتیجه این دو پرسش در حقوق کشورهای مصر و لبنان مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

مبحث اول- تعدد سبب در حقوق لبنان

چنانکه اشاره گردید در گذشته مقررات «مجله الاحکام العدلیه» که مقتبس از فقه حنفی بود در کشور لبنان حاکم بود، اما بعد از جنگ جهانی اول و با نفوذ فرانسه مقرراتی به تبعیت از حقوق فرانسه وضع گردید. از این رو ابتدا نحوه‌ی تعیین سبب مسئول در حقوق این کشور و سپس تقسیم مسئولیت بین اسباب مورد بررسی واقع می‌شود.

گفتار اول- تعیین سبب مسئول در حقوق لبنان

به موجب مقررات المجله الاحکام العدلیه اگر مباشر و سبب در جرمی جمع شوند نسبت جرم به مباشر داده می‌شود مثل اینکه کسی چاهی در معبر عام حفر نماید و دیگری شخصی یا حیوانی را در آن بیفکند مسئولیت اتلاف و هلاکت با مباشر است. ماده ۹۰ المجله مقرر می‌داشت که اگر نسبت اتلاف مال و نفوس مردم به مباشر و سبب داده شود ضمان بر عهدهی مباشر است مگر اینکه فعل مباشر مبتنی بر فعل سبب باشد در این صورت اگر کسی چاهی را بدون اذن مالک حفر کند و دیگری در مقام دفاع از تعدی حافر برآمده و ثالثی را در چاه بیفکند در این صورت دافع ضامن است که مباشرت در قتل کرده و حافر ضامن نیست چون بین قتل و حفر چاه فاعل مختار دیگری دخالت داشته از این رو مباشر اقوی از سبب بوده و قانون اسلام در مقام تعارض، راجح و اقوی را مقدم می‌دارد. چنانکه مادهی ۹۲۵ المجله مقرر می‌دارد: «اگر کسی سبب اتلاف گردد اما بین سبب و اتلاف فعل مختار دیگری واسطه شود واسطه که فاعل مختار است ضامن اتلاف می‌باشد (محمصانی، ۱۳۵۸: ۲۷۸)

اما قاعدهی تقدم مباشر بر سبب دارای مستثنیاتی است که در بعضی از آنها سبب و مباشر هر دو مسئول می‌باشند. اگر مباشر و سبب جمع شود در صورتی سبب ضامن نیست که عمل سبب منفرداً موثر در اتلاف نباشد، مانند حفر چاه و انداختن دیگری شخص یا حیوانی را در چاه که مباشر مسئول و ضامن است، زیرا حفر چاه منفرداً موثر در اتلاف مال و هلاکت شخص نیست، اما در صورتی که عمل سبب به تنهایی موثر در جرم باشد سبب و مباشر در جرم و مسئولیت آن شریک می‌باشند. بنابراین اگر کسی راهنمای سارقی در سرقت شود سارق مسئول است نه راهنما، اما اگر راهنما در فرض مزبور به علت دیگر مسئول و ضامن باشد با سارق در ضمان شرکت خواهد داشت مثل اینکه امین سارق را به سرقت مال و دیعه هدایت کند و سارق آن مال را سرقت کند در این فرض سارق و راهنما در ضمان شرکت دارند اما نه به سبب دلالتی که از سارق کرده؛ بلکه به سبب تقصیری که در حفظ مال امانت نموده است. (همان، ۲۷۹) در مواردی از مستثنیات قاعده مزبور (تقدم مباشر بر سبب) سبب به تنهایی مسئول و ضامن است مثل اینکه شهود برخلاف واقع علیه کسی در محضر قاضی شهادت دهند و قاضی به استناد شهادت آنها علیه او حکم صادر نماید در این صورت شهود سبب هستند و قاضی مسئولیتی ندارد و شهود که سبب بودند ضامن محکوم به می‌باشند. بر این اساس و با استفاده از نظر فقهای عامه مسئولیت ورود خسارت ممکن است به عهدهی عامل نزدیک، عامل

دور و یا هر دو باشد. امروزه حقوق‌دانان این کشور ماده‌ی ۱۳۴ قانون موجبات و عقود را مبتنی بر نظریه‌ی سبب متعارف^۱ می‌دانند و فعل خاطی به صورت مباشرت و یا غیر آن در صورتی که علت متعارف ورود خسارت باشد موجب ایجاد مسئولیت است و بر این مبنا این دیدگاه را موافق مبانی عدالت و انصاف و منطق قانونی تلقی می‌کنند. (العوج، ۱۹۹۶: ۲۹۳). از بررسی آرای محاکم لبنان نیز آشکار می‌گردد که به نظریه سبب متعارف اعتماد شده است. محاکم استیناف جزایی معتقدند که مبدأ کلی تحقق رابطه سببیت این است که فعلی که متهم انجام داده به تنهایی و فی حد ذاته به وفات منتهی شود و محاکم استیناف مدنی نیز این نظریه را مورد توجه قرار داده‌اند. در یکی از قرارهای محکمه استیناف جزایی این نظریه به شرح ذیل مورد توجه قرار گرفت: «هنگامی که شخصی دیگری را مجروح کرد و با توجه به جراحت مجروح ده روز از کارکردن باز ماند و به دنبال آن شخص مجروح به دلیل عوارضی که به علت بیماری قلبی مزمن و حاد او بوده فوت می‌نماید پس در اینجا عامل جرح فقط مسئول ضرب و جرح عادی که مرتکب شد تلقی گردید، زیرا وی عامل مستقیم نبود چرا که تاثیرات درونی متعاقب جرح فی حد ذاته و به تنهایی با توجه به مرض قلبی برای وقوع فوت کافی بوده است و فاعل در این حالت براساس ماده ۲۰۴ قانون مجازات‌ها فقط مسئول عملی که مرتکب شده خواهد بود. (همان، ۲۹۵-۲۹۴)

براساس استنباط پاره‌ای از مولفان این کشور در عین حال که قانونگذار مدنی لبنان به نظریه سبب نزدیک^۲ به عنوان رابط بین فعل خاطی و نتیجه‌ی حاصل، اعتماد کرده است. قانونگذار جزایی لبنان به نظریه‌های تساوی اسباب و سبب متعارف در ماده ۲۰۴ قانون مجازات‌ها اعتماد کرده است. ماده ۲۰۴ قانون مجازات‌های لبنان مقرر می‌دارد: «همانا رابطه‌ی سببیت بین فعل و ترک فعل از یک جهت و بین نتیجه‌ی مجرمانه از جهت دیگر، اجتماع اسباب دیگر سابق، همزمان و یا لاحق را نفی نمی‌کند خواه فاعل به آن جاهل باشد و یا مستقل از فعل او باشد. وقتی که سبب لاحق مستقل بوده و به تنهایی برای ایجاد نتیجه مجرمانه کافی باشد موضوع متفاوت است و فاعل در اینجا صرفاً برای فعلی که مرتکب شده است مسئول است. (همان، ۳۰۰ و نجیب حسنی، ۱۳۸۶، ۴۸)

^۱ در کشورهای عربی این نظریه تحت عنوان "سبب منتج" معروف است.

^۲ این نظریه در این کشور تحت عنوان «سبب مباشر» معروف است.

ماده ۲۰۴ قانون مجازات‌ها بر مبنای زیر استوار است: اولاً- فعل و ترک فعل برابر است در برقراری رابطه سببیت، فعل ایجابی یا مثبت متضمن عمل مادی است که نتیجه را ایجاد می‌نماید، اما ترک فعل، تخلف از انجام کاری است که طبق قانون یا عرف بر او لازم است ترک فعل به سهل‌انگاری در انجام کاری که لازم است تحقق می‌یابد. ثانیاً- همانا اجتماع اسباب سابق یا همزمان یا لاحق، رابطه سببیت بین این فعل و نتیجه را قطع نمی‌نماید خواه فاعل، جاهل به آن باشد و یا مستقل از فعل او باشد. سبب سابق ممکن است در مورد وضع سلامت مجنی علیه باشد خواه مریض باشد و یاضعفی داشته باشد و به دنبال آن فعل مجرم تحقق یابد به گونه‌ای که اگر این وضع سابق (بیماری و ضعف) وجود نداشت نتیجه نهایی نیز حاصل نمی‌شد. اما در سایر موارد سبب سابق در وضع معینی ممکن است، با وضع جدید توأم باشد و نتیجه از آن حادث شود، اما سبب همزمان سببی است که هنگام تحقق فعل اصلی حاصل می‌شود و در ایجاد نتیجه مشترک هستند مانند اینکه کسی دیگری را مضروب نماید و مضروب بر زمین بیفتد و در همین هنگام اتومبیلی به سرعت با او برخورد نماید و مضروب بمیرد. اما اسباب لاحق شاید ناشی از خود فعل باشد مانند التهاباتی که از جراحتهای حاصله به سبب فعل اصلی ناشی می‌شود و یا از سبب دیگر که با نتایج سبب اول تداخل می‌یابند. مانند زمانی که نتیجه به دلیل خطای پزشک معالج یا پرستار به لحاظ اهمال در مداوا و یا خوراندن داروی نادرست حادث می‌گردد. ثالثاً- جاهل بودن فاعل به سبب سابقی که با فعل اصلی برای ایجاد نتیجه تداخل می‌نماید در رابطه سببیت موثر نبوده و در نهایت آن را قطع نمی‌نماید. رابعاً- لازم نیست که سبب لاحق ناشی از فعل اصلی باشد و ممکن است منشأ آن مستقل باشد مانند خطای پزشک معالج در معالجه بیماری که در اثر سانحه تصادف مجروح شده است.

با توجه به ماده ۲۰۴ قانون مجازات‌ها، قانونگذار لبنانی بین سبب مستقل سابق بر فعل مجرمانه و یا همزمان با آن و سبب لاحق بر آن تمییز قائل شده و سبب سابق و همزمان را قاطع رابطه سببیت ندانسته اما سبب لاحق را قاطع رابطه سببیت می‌داند، وقتی که به اندازه‌ی کافی برای ایجاد نتیجه کافی است. بنابراین اگر خطای پزشک در تجویز دارو به تنهایی کافی برای فوت مصدوم باشد، در اینجا رابطه سببیت بین تصادف و فوت قطع می‌گردد. (همان،

با توجه به مطالب فوق به نظر می‌رسد نظریه سبب نزدیک و نظریه سبب متعارف در رویه‌ی قضایی لبنان بیشتر مورد پذیرش قرار گرفته است.

گفتار دوم - تقسیم مسئولیت بین اسباب در حقوق لبنان

قانونگذار لبنانی در مورد مسئولیت اسباب متعدد ورود ضرر موضع صریحی اتخاذ کرده و مسئولیت عاملان مشترک ورود ضرر را تضامنی دانسته است آنها عاملان مشترک در ایجاد ضرر واحدی هستند که نتیجه اعمال و افعال مختلف است. ماده‌ی ۱۳۷ قانون موجبات و عقود لبنان مقرر می‌دارد: «هنگامی که ضرر از عمل چند شخص ناشی شده با حصول شرایط زیر حالت تضامن بین آنها وجود خواهد داشت:»

۱- هنگامی که اشتراک در عمل وجود دارد.

۲- هنگامی که تعیین نسبت مداخله‌ای که هر یک از اشخاص در ایجاد ضرر داشته میسر نیست (محمصانی، ۱۳۵۸ ب: ۲۷۶) اما چنانکه اشاره شد قلمرو اعمال این ماده در موردی است که عمل عاملان متعدد یکنواخت باشد اما اگر عمل آنها مختلف باشد و یکی مباشر و دیگری سبب باشد در این صورت مباشر مقدم بر سبب است مگر در موارد خاصی که سبب به تنهایی مسئول است و یا هر دو مسئولیت دارند.

با توجه به ماده ۱۳۷ قانون فوق‌الذکر این گونه استنباط می‌گردد که چنانچه تعیین نسبت دخالت اشخاص در ایجاد ضرر ممکن باشد مسئولیت تضامنی وجود ندارد و قاعدتاً در این فرض مسئولیت به نسبت دخالت اشخاص در ورود خسارت تقسیم می‌گردد. به همین نحو در موردی که ضرر نتیجه عملی است که عامل یا متضرر در آن مشارکت داشته باشد مسئولیت عامل به واسطه شرکت متضرر در ایجاد زیان تخفیف می‌یابد. ماده ۱۳۵ قانون موجبات و عقود لبنان در این خصوص مقرر می‌دارد:

«اگر متضرر شریک در عمل زیان‌بار بوده مسئولیت عامل تا حدودی تخفیف خواهد یافت اما مسئولیت و ضمان به طور کلی مرتفع نمی‌شود.»^۱ در ماده ۹۱۵ مقررات «المجله الاحکام

^۱ ماده‌ی ۴ قانون مسئولیت ایران مقرر می‌دارد: «دادگاه می‌تواند میزان خسارت را در موارد زیر تخفیف دهد: ۱- ۳- وقتی که زیان دیده به نحوی از انحاء موجبات تسهیل ایجاد زیان را فراهم نموده و یا به اضافه شدن آن کمک یا وضعیت واردکننده زیان را تشدید کرده باشد.»

العدلیه» نیز مقرر گردیده بود که اگر کسی جامه دیگری را بکشد تا پاره شود ضامن تمام قیمت جامه است. ولی اگر صاحب جامه با دیگری گلاویز شود و جامه پاره شود طرف ضامن نصف قیمت جامه است و همچنین است اگر کسی روی دامن لباس دیگری جلوس کند صاحب لباس بدون توجه به جلوس طرف برخیزد و لباس او پاره شود در اینجا عامل ضامن نصف قیمت لباس است. در تصادم دو سوار و نیز تصادم یک سوار و یک پیاده در صورت تقصیر هر دو، هر یک از طرفین تصادم ضامن نصف آنچه تلف شده می‌باشد (محمصانی، همان، ۲۹۶-۲۹۷)

مبحث دوم- تعدد سبب در حقوق مصر

در حقوق مصر نیز رابطه سببیت میان فعل ارتكابی و ضرر به عنوان رکن سوم از ارکان مسئولیت مدنی محسوب می‌شود (سنهوری، ۱۹۹۸: ۸۷۲) و این رکن مستقل از رکن تقصیر محسوب می‌گردد و دلیل آن این است که در برخی از موارد رابطه سببیت وجود داشته اما تقصیری وجود ندارد، چرا که ممکن است از فعل کسی ضرر وارد گردد اما این فعل تقصیر محسوب نگردد و مسئولیت براساس فعلی که فرد مرتکب شده تحقق یابد. در این مورد رابطه سببیت موجود است اما فرد تقصیری مرتکب نشده است، در مقابل ممکن است تقصیری وجود داشته باشد اما رابطه سببیت وجود نداشته باشد. به عنوان مثال شخصی ماده سمی را به دیگری بخوراند اما قبل از سرایت و تاثیر سم در بدن، شخص ثالثی فرد مسموم را به قتل برساند در اینجا اگرچه فعل دهنده سم تقصیر محسوب می‌شود اما رابطه سببیتی بین تقصیر وی و ضرر وجود ندارد. (همان) به هر حال یکی از مطالب مورد بحث در خصوص رابطه سببیت مسئله‌ی تعدد سبب است، حقوق‌دانان این کشور بین مسئله‌ی تعدد اسباب و تعاقب ضررها یا تسلسل نتایج تفکیک قائل می‌شوند با این توجیه که در بحث تعدد سبب ضرر واحد بوده و متعاقب بودن ضررها وجود ندارد بلکه اسبابی که ضرر متعاقب آن ایجاد می‌شود متعدد است ولی در حالت تعاقب ضرر، سبب ایراد ضرر واحد است ولی ضررهایی که متعاقب این سبب ایجاد می‌شود متعدد است. به عبارت دیگر در حالت دوم ضرر متعدد بوده اما سبب واحد باقی می‌ماند، مانند مثالی که پوتیه^۱ حقوق‌دان فرانسوی در این مورد مطرح کرده است: فروشنده‌ای دام بیماری را به خریدار می‌فروشد به دنبال آن دام بیمار مرده و سایر دامها نیز در

^۱ Poutier

اثر سرایت بیماری می‌میرند در نتیجه خریدار قادر به زراعت زمین خود نبود و در نتیجه از پرداخت دیون خود باز می‌ماند به نظر پوتیه ضرر مستقیم که جبران آن لازم است مرگ دام بیمار و سایر دامهاست، اما عدم انجام زراعت و ناتوانی در پرداخت بدهی ضرر غیرمستقیم است که قابل جبران نیست (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۸۶ و سنه‌وری، ۱۹۹۸a: ۹۰۸) با این مقدمه ابتدا نحوه‌ی تعیین سبب مسئول از میان سبب‌ها مورد بحث قرار می‌گیرد و سپس به فرض مسئولیت دو یا چند سبب، نحوه‌ی تقسیم مسئولیت بین دو یا چند سبب مسئول در حقوق مصر مورد بررسی واقع می‌شود.

گفتار اول- نحوه‌ی تعیین سبب مسئول

بند اول- حالت‌های مختلف تعدد سبب و نظریه‌ی مورد پذیرش در مورد سبب مسئول

در حقوق مصر در مورد تعدد سبب دو حالت را از یکدیگر تفکیک می‌نمایند، حالت اول هنگامی است که یکی از سبب‌ها، سبب‌های دیگر را در خود مستغرق نموده و تنها این سبب به عنوان مسئول باقی می‌ماند و مسئولیت او کامل و راجع به کل خسارات وارده است. این حالت در دو فرض محقق می‌شود: ۱- وقتی که عمل یک سبب عمدی و دیگری غیرعمدی باشد. در این مورد خطای عمدی، خطای غیرعمدی را بی‌تاثیر می‌نماید و خطای عمد سبب ورود ضرر است. مثلاً کسی که عمداً چاهی را حفر می‌نماید و دیگری در اثر خطا در چاه می‌افتد. در این مورد جانی عمد داشته و مجنی علیه نیز مرتکب خطای غیرعمد شده است، اما جانی (عامل) تنها سبب ورود ضرر است.

۲- فرض دوم اینکه یکی از سببها عمد و ایجاد کننده زمینه‌ی سبب دیگر باشد مثل اینکه پزشک در توصیه به بیمار و وکیل و مهندس در مشاوره دادن به موکل و کارگر خطا کنند و بیمار، موکل و کارگر در تبعیت از نظر آنها مرتکب خطا گردیده و متضرر شوند. در این مثالها دو سبب متوالی در ورود ضرر وجود دارد. یکی مشورت دادن پزشک، وکیل و مهندس خطاکار و دیگری عمل کردن به مشورت، ولی سبب دوم نتیجه سبب اول است. به عبارت دیگر عمل کردن به مشورت نتیجه مشاوره با پزشک، وکیل و مهندس است. پس سبب اول مسئول است. (سنه‌وری، ۱۹۹۸a: ۹۰۴-۹۰۳)

حالت دوم وقتی است که یکی از سبب‌ها سبب‌های دیگر را در خود مستغرق نمی‌نماید. در اینجا این سوال مطرح شده که از کدام یک از نظریات ارائه شده در مورد تعدد سبب باید تبعیت نمود؟ در پاسخ به این پرسش حقوق‌دانان این کشور پس از شرح و بسط نظریه‌های سبب متعارف و برابری اسباب^۱ و توضیح اینکه در نظریه برابری اسباب، همه اسبابی که در ایجاد ضرر دخالت داشته‌اند برابرند و هر یک از آنها سبب تلقی می‌شود به نحوی که اگر آن سبب نبود ضرر واقع نمی‌شد، اما مطابق نظریه سبب متعارف باید بین اسباب عارض (شرایط) و اسباب متعارف تفکیک قائل شد و این نظریه به سبب متعارف تکیه دارد چرا که سببی است که عادتاً منتهی به ضرر می‌شود، در نهایت اعمال نظریه سبب متعارف را مناسبتر دانسته‌اند، اگرچه جمع دو نظریه یاد شده را نیز ممکن دانسته‌اند. بر این اساس در مورد راننده‌ای که یا سرعت زیاد حرکت کرده و با عابری خطاکار برخورد نموده است. خطای راننده و خطای عابر، دو سبب متعارف ورود خسارت بوده و هر دو مسئول هستند. از سوی دیگر براساس نظریه برابری اسباب هر دو در ورود خسارت نقش برابر دارند. (همان، ۹۰۶-۹۰۴)

بند دوم- تاثیر سبب خارجی در مسئولیت مدنی در حقوق مصر^۲

به موجب مقررات ماده ۱۶۵ قانون مدنی این کشور: «اگر ثابت شود که ضرر ناشی از سبب خارجی است که خارج از اختیار خوانده است. مانند حادثه‌ی ناگهانی یا قوه‌ی قاهره یا خطای زیان‌دیده یا خطای غیر، خوانده ملزم به جبران خسارت نیست مگر اینکه قانون یا قراردادی برخلاف آن وجود داشته باشد» براساس تعریف حقوق‌دانان این کشور سبب خارجی فعلی یا حادثه معینی است که قابل انتساب به خوانده نبوده و غیرقابل اجتناب باشد (مرقس، ۱۹۵۸، ۱۷۴ و سنه‌وری، همان، ۹۰۷)

با توجه به مقررات این کشور، سبب خارجی که موجب قطع رابطه سببیت می‌گردد شامل: ۱- قوه‌ی قاهره یا حادثه‌ی ناگهانی ۲- خطای زیان‌دیده ۳- خطای غیر (ثالث) می‌شود اما این حکم در حالتی است که سبب خارجی تنها عامل ورود خسارت باشد اما اگر مشخص گردد که دو یا چند عامل در ورود خسارت نقش دارند، به عبارت دیگر هم فعل خوانده و هم سبب خارجی در ورود خسارت دخالت داشته‌اند، در این مورد نحوه‌ی تعیین سبب مسئول مورد

^۱ این نظریه در این کشور تحت عنوان تکافو الاسباب معروف است.

^۲ در این مورد مراجعه کنید به: شرافت پیما، محمدرضا، مفهوم سبب خارجی در مسئولیت مدنی، پایان نامه دکتری رشته حقوق خصوصی دانشگاه تربیت مدرس، سال تحصیلی ۱۳۸۶.

بحث قرار می‌گیرد از این رو تاثیر هر یک از این سببها در مسئولیت مدنی خواننده مورد بحث قرار می‌گیرد.

الف- تاثیر قوه ی قاهره

در فقه اسلامی (حنفی) قوه‌ی قاهره با عنوان آفات سماوی نامیده می‌شود (سنه‌وری، ۱۹۹۸ب، ۱۷۷) اگر قوه‌ی قاهره یا حوادث ناگهانی تنها عامل وقوع ضرر باشد رابطه سببیت بین فعل زیان‌بار و ضرر قطع می‌گردد مسئولیتی به عهده‌ی خواننده نخواهد بود (سنه‌وری، ۱۹۹۸ا، ۹۰۶-۹۰۴)

اما اگر خطای خواننده و قوه‌ی قاهره با هم در ورود خسارت نقش داشته باشد که در واقع فرض تعدد سبب در همین مورد مطرح می‌شود مدعی علیه مسئول کل خسارات وارده است چرا که خطای او سبب ایجاد ضرر است و رجوع به شخص دیگری امکان ندارد و عاملی که با خطای خواننده در ایجاد ضرر اشتراک داشته قوه‌ی قاهره بوده است پس خواننده به تنهایی مسئولیت همه‌ی خسارت را به عهده خواهد داشت به عنوان مثال اگر کسی با مشت ضربه‌ای آرام به سینه‌ی دیگری بزند که دچار بیماری قلبی است و زنده‌ی ضربه از بیماری وی آگاه نباشد و ضربه‌ی مذکور به فوت او منتهی شود خواننده مسئول مرگ او می‌باشد یا اگر راننده اتومبیلی با سرعت غیرمجاز رانندگی می‌کند در اثر وزش باد درختی جلوی اتومبیل افتاده و اتومبیل منحرف گردیده و با عابری برخورد نماید و او را مصدوم کند خواننده مسئول کل خسارت می‌باشد و رجوع به شخص دیگر در این فرض ممکن نیست^۱ (همان، ۹۰۷)

ب- تاثیر خطای زیان دیده

در مورد جمع خطای زیان‌دیده و خطای خواننده با توجه به نظر علمای حقوق مصر باید بین دو مورد قائل به تفکیک شد. حالت اول وقتی است که یکی از خطاها، خطای دیگر را پوشش داده و بی‌اثر می‌نماید و حالت دوم اینکه هر یک از دو خطا مستقل از دیگری است که فرض تقصیر مشترک نامیده می‌شود (همان، ۸۸۳)

^۱ برای دیدن نظر مشابه در حقوق ایران رجوع شود به: کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، وقایع حقوقی، نشر یلدا، چاپ اول ۱۳۷۴.

۱- یکی از خطاها، خطای دیگر را پوشش می‌دهد.

وقتی یک از خطاها خطای دیگر را در خود مستغرق نموده و پوشش می‌دهد، خطای اخیر اثری نخواهد داشت. بنابراین هنگامی که خطای خواننده، خطای زیان‌دیده را پوشش می‌دهد مسئولیت مدعی علیه کامل است و به خاطر خطای زیان‌دیده کاهش نمی‌یابد، اما اگر خطای زیان‌دیده خطای خواننده را پوشش می‌دهد مسئولیت خواننده به دلیل قطع رابطه سببیت رفع می‌شود. این حالت خود در دو فرض قابل بررسی است.

۱-۱- فرض اول- یکی از خطاها از نظر درجه‌ی خطا به نحو بارزی بر خطای دیگر برتری

دارد.

البته این بدان معنی نیست که خطای شدیدتر خطای خفیف‌تر را پوشش می‌دهد مگر در دو صورت: صورت اول وقتی است که یکی از خطاها عمدی باشد و صورت دوم آن است که یکی از خطاها رضایت زیان‌دیده به ضرر وارده باشد و آن در برخی موارد نادر است. در صورت اول یکی از طرفین (خواننده یا زیان‌دیده) در ایجاد ضرر عمد داشته است و طرف دیگر مرتکب خطای غیرعمد شده است. هنگامی که خواننده مرتکب ایراد ضرر به نحو عمدی شده باشد حتی اگر خطای زیان‌دیده در ایجاد ضرر نقش داشته باشد خواننده مسول جبران کل ضرر وارده است، زیرا خطای خواننده تنها سبب وقوع ضرر تلقی می‌شود اما خطای زیان‌دیده تنها وسیله‌ای است که خواننده برای انجام قصد خود مبنی بر ورود ضرر از آن استفاده می‌کند. بنابراین اگر راننده‌ای عمداً با عابر نایبایی که در مسیر بدون راهنما حرکت می‌کند برخورد نماید نمی‌تواند برای کاهش مسئولیت خود به خطای زیان‌دیده استناد نماید و این موضوع که عابر نایبنا بدون راهنما در راه حرکت می‌کرده در مقام دفاع از او شنیده نمی‌شود. در این باره شعبه ی کیفری دیوان کشور مصر در رای مورخ ۲۵ آوریل ۱۹۹۶ مقرر داشت که هر گاه تقصیر مجنی علیه (زیان‌دیده) تقصیر خواننده را پوشش دهد و به تنهایی برای ایجاد خسارت کافی باشد رابطه سببیت بین تقصیر خواننده و خسارت قطع می‌شود (مرقس، همان، ۴۹۲ و شرافت‌پیما، ۱۳۸۶، ۱۳۲) اما اگر زیان‌دیده در ورود ضرر به خود عمد داشته باشد، خطای او، خطای خواننده را پوشش داده و مسئولیت خواننده به خاطر قطع رابطه‌ی سببیت از بین می‌رود. برای مثال اگر کسی قصد خودکشی داشته باشد و هنگامی که راننده‌ای با سرعت غیرمجاز حرکت می‌کند خود را جلوی اتومبیل بیندازد او تنها عامل ورود ضرر است و جایز نیست که (در صورت نجات) خود او و (در صورت فوت) ورثه او به سرعت غیرمجاز راننده

و خطای وی احتجاج و استدلال نمایند، چرا که او در خودکشی عمد داشته و تنها سبب ورود ضرر محسوب می‌شود، اما خطای خواننده صرفاً وسیله‌ای است که زیان‌دیده برای تحقق قصد خود از آن استفاده می‌کند (سنه‌وری، ۱۹۹۸a، ۸۴)

صورت دوم اینکه زیان‌دیده به ضرری که واقع شده رضایت دهد. در این مورد قاعده این است که رضایت زیان‌دیده به ضرر، خطای خواننده را از بین نمی‌برد. بنابراین اگر پزشکی در غیر از موارد ضرورت، عمل جراحی را در مورد بیمار انجام دهد، حتی با وجود رضایت بیمار، خطاکار و مقصر محسوب می‌شود و مهندسی که تصمیم اشتباهی را اتخاذ می‌کند حتی با وجود رضایت کارگر به این تصمیم، خطاکار تلقی می‌شود در این حالت این خطا مسئولیت خواننده را کاهش می‌دهد چنانکه در خطای مشترک این گونه است. بنابراین کسی که با وجود توصیه پزشک مبنی بر عدم انجام عمل جراحی زیبایی، به انجام آن رضایت دهد این عمل رضایت به ضرر و خطا محسوب می‌شود و از مسئولیت پزشک می‌کاهد اما اگر رضایت به عمل جراحی با علم به خطر آن بنا به توصیه پزشک باشد این رضایت خطا محسوب نمی‌شود و باعث کاهش مسئولیت پزشک نمی‌شود. (همان، ۸۷)

۲-۱- فرض دوم- یکی از خطاها نتیجه خطای دیگر است

وقتی که خطای زیان‌دیده نتیجه خطای خواننده باشد، خطای دوم (خطای خواننده) خطای زیان‌دیده را پوشش می‌دهد و خطای خواننده تنها سبب ورود ضرر تلقی و مسئولیت خواننده کامل محسوب می‌شود. بنابراین اگر بیمار در معالجه خود مرتکب خطا شود و این خطا از توصیه پزشک ناشی شده باشد، خطای پزشک خطای بیمار را پوشش می‌دهد و در اینجا پزشک مسئول جبران کامل خسارت است. (همان، ۸۸-۸۷) اما اگر خطای خواننده نتیجه خطای زیان‌دیده باشد در این مورد خطای زیان‌دیده خطای خواننده را پوشش می‌دهد و خطای زیان‌دیده تنها سبب ورود خسارت محسوب می‌شود، چرا که رابطه‌ی سببیت بین فعل خواننده و ضرر قطع می‌گردد به عنوان مثال اگر راننده اتومبیل با عابری تصادم نماید و ثابت شود که زیان‌دیده بدون احتیاط و به طور ناگهانی از یک سمت خیابان به طرف دیگر حرکت نمود و این خطا سبب وقوع تصادم است خطای راننده در مراقبت، نتیجه خطای زیان‌دیده است. از این رو خطای عابر (زیان‌دیده) رابطه‌ی سببیت بین فعل خواننده و ضرر را قطع می‌نماید و مسئولیت راننده در این فرض منتفی می‌شود چرا که خطای زیان‌دیده تنها سبب وقوع ضرر محسوب می‌شود (مرقس، همان، ۴۹۲)

۲- تقصیر مشترک

هنگامی که از یک طرف میان تقصیر خواننده و خسارت رابطه‌ی سببیت وجود داشته و این امر به اثبات رسیده باشد و از طرف دیگر خواننده نیز ثابت کند که تقصیر زیان‌دیده در وقوع خسارت نقش سببی داشته است در این مورد معلوم می‌شود که خسارت دارای دو سبب مستقل از یکدیگر است مانند آنکه دو خودرو با یکدیگر تصادم کنند و هر دو راننده مرتکب تقصیر شده باشند (همان، ۴۹۳-۴۹۲) در این حالت اصل این است که هر یک از دو خطا سبب ایجاد ضرر محسوب می‌شود و اگر هر یک از آنها نبود خسارت واقع نمی‌شد بنابراین هر یک از خواننده و زیان‌دیده به اندازه‌ی ضرری که وارد کرده مسئول است و خطای هر یک از آنها سبب وقوع کل ضرر است (سنه‌وری، ۱۹۹۸ا: ۸۸۸)

ج- تاثیر فعل ثالث

در حقوق مصر بنا به اعتقاد برخی از حقوق‌دانان در این خصوص باید بین دو فرض قائل به تفکیک شد. فرض اول اینکه فعل ثالث تنها عامل ورود خسارت باشد اگرچه خطای او از قبیل قوه‌ی قاهره یا حادثه ناگهانی نباشد که در این صورت ثالث دارای مسئولیت کامل بوده و خواننده به طور کلی از مسئولیت معاف می‌شود. (همان، ۸۹۶) به بیان دیگر اگر خواننده ثابت کند که تقصیر ثالث خسارت را به بار آورده در واقع دو امر را ثابت نموده است: ۱- ضرر ناشی از سبب خارجی و قابل انتساب به او نمی‌باشد. ۲- سبب خارجی مذکور غیرقابل پیش‌بینی و اجتناب‌ناپذیر است؛ زیرا هیچ کس مکلف به پیش‌بینی خطاهای دیگران نیست. بنابراین خواننده در این فرض مسئولیتی ندارد و زیان‌دیده باید خسارت خود را از شخص ثالث مطالبه کند (مرقس، ۱۹۹۲: ۴۹۸)

فرض دوم اینکه خواننده نیز مرتکب خطا شود و این خطا به همراه خطای ثالث در ایراد ضرر دخالت داشته باشد اینجا محل بحث اثر فعل غیر در مسئولیت مدنی است. در واقع دو سبب در ایجاد خسارت وجود دارد، البته اگر فعل غیرخطا نباشد تأثیری در مسئولیت مدنی نخواهد داشت. خطا را با معیار مرسوم «انحراف از رفتار متعارف» مقایسه می‌کنند، برای مثال اگر راننده‌ای با سرعت زیاد براند و به حفره‌ای که شخص ثالث در جاده ایجاد کرده برخورد کرده و در اثر انحراف از جاده با عابری تصادم نماید هر یک از دو خطا سبب ضرر تلقی می‌شود (سنه‌وری، ۱۹۹۸ا، ۹۰۷ و ۸۹۶)

گفتار دوم - چگونگی مسئولیت دو یا چند سبب در برابر زیان‌دیده و تقسیم مسئولیت

بند اول - چگونگی مسئولیت دو یا چند سبب در برابر زیان‌دیده

در حقوق مصر برخلاف حقوق فرانسه در مورد ماهیت مسئولیت دو یا چند سبب در برابر زیان‌دیده در قانون مدنی این کشور صراحت قانونی وجود دارد. مطابق ماده‌ی ۱۶۹ قانون مدنی این کشور «هرگاه مسئولان فعل زیان‌بار متعدد باشند مسئولیت آنها راجع به جبران خسارت تضامنی می‌باشد و مسئولیت بین خود آنها به تساوی است مگر اینکه قاضی سهم هر یک را در جبران خسارت مشخص نماید.^۱ (همان، ۸۸۹) بنابراین زیان‌دیده حق دارد علیه همه مسئولان اقامه‌ی دعوی نماید و کل خسارت را مطالبه کند این ویژگی مسئولیت تضامنی است و هر یک از مسئولین در مقابل زیان‌دیده راجع به کل خسارت مسئول است. به اعتقاد برخی از حقوق‌دانان این کشور: «برای ایجاد مسئولیت تضامنی وجود سه شرط لازم است: ۱- هر یک از آنها در ایجاد ضرر مرتکب خطا شده باشد. بنابراین ورثه متوفی در برابر طلبکاران متوفی مسئولیت تضامنی ندارند چرا که آنها مرتکب خطا نشده‌اند و مورث آنها مرتکب خطا شده است. ۲- خطای هر یک از آنها سبب ایجاد ضرر باشد. بنابراین اگر جمعی از شکارچیان در یک زمان مرتکب خطا شده‌اند و در اثر تیراندازی یکی از آنها گلوله‌ای به عابری اصابت کند، در اینجا سایر شکارچیان با شکارچی مذکور مسئولیت تضامنی ندارند زیرا خطایی که از سوی آنها صورت گرفته سبب ورود ضرر نمی‌باشد؛ بلکه آنها اساساً مسئولیت تضامنی ندارند چرا که ضرری ایجاد ننموده‌اند. ۳- ضرری که از خطای هر یک از آنها ایجاد گردیده همان ضرری باشد که دیگری ایجاد کرده است و به عبارت دیگر ضرری که از سوی آنها ایجاد گردیده ضرر واحدی باشد بنابراین اگر یکی از سببها اتومبیلی را سرقت نماید و دیگری بعضی از وسایل داخل آن را سرقت نماید آنها مسئولیت تضامنی ندارند چرا که هر یک از آنها با خطای خود ضرری غیر از ضرر وارده توسط دیگری ایجاد کرده است (همان، ۹۲۶-۹۲۵)

در تحلیل مسئولیت تضامنی در حقوق مصر برخی از حقوق‌دانان گفته‌اند در مسئولیت‌های غیر قراردادی چنانچه چند سبب خسارتی را ایجاد کنند گاهی وحدت سبب بر تعدد سبب غلبه دارد و وحدت منشا که شرط ایجاد مسئولیت مدنی است تحقق می‌یابد، این امر در

^۱ «اذا تعدد المسولان عن عمل ضار كانوا متضامین فی التزامهم تعویض الضرر و تكون المسولیه فیما بینهم بالتساوی الا اذا عین القاضی نصیب کل منهم فی التعویض»

صورتی است که در قانون مسئولیت تضامنی پیش‌بینی شده باشد چنانکه در حقوق مصر این گونه است اما اگر در قوانین مسئولیت تضامنی پیش‌بینی نشده باشد تعدد سبب بر وحدت سبب غلبه دارد و منشا مسئولیت می‌شود و مسئولیت جمعی و اجتماعی^۱ ایجاد می‌شود چنانکه در حقوق فرانسه چنین وضعی وجود دارد. (همان، ۹۲۹-۹۲۸)

فرق بین مسئولیت تضامنی و مسئولیت اجتماعی در این است که برخی از احکام مسئولیت تضامنی در مسئولیت اجتماعی اجرا نمی‌شود. برای مثال اگر طلبکار با یکی از مسئولیت تضامنی مصالحه نماید و یا او را ابراء نماید، این امر به معنای ابراء سایر مسئولین است. (همان، ۹۲۹) اما این حکم در مسئولیت اجتماعی اجرا نمی‌گردد.

برخی دیگر از حقوق‌دانان این کشور معتقدند اگرچه مسئولیت تضامنی در تعهدات ناشی از قرارداد از اراده متعاقدين ناشی می‌شود و امکان تضامن بدون اراده طرفین در مسئولیت‌های قراردادی وجود ندارد ولی در مسئولیت قهری تضامن به موجب فعل زبان‌بار یا قانون ایجاد می‌گردد، به عبارت دیگر در مسئولیت غیرقراردادی اراده شخص مسئول متوجه تضامن نمی‌باشد؛ بلکه تضامن مسئولان متعدد به حکم قواعد عمومی مسئولیت و یا به اقتضای قانون ایجاد می‌شود. (مرقس، ۱۹۵۸: ۲۵). اما با وجود صراحت ماده ۱۶۹ قانون مدنی مصر مبنی بر وجود مسئولیت تضامنی بین اسباب ورود ضرر محاکم استیناف در بعضی از آراء صادره، مسئولیت چند سبب را تضامنی ندانسته‌اند، بلکه آن را مسئولیت اجتماعی دانسته و از نص صریح قانون غفلت ورزیده‌اند. به اعتقاد یکی از حقوق‌دانان، در همه حالت‌های تعدد مسئولین نظر صحیح این است که مسئولیت آنها تضامنی است و اکثر علماء و اکثریت آراء قضایی نیز به این نظر گرایش دارند. برای مثال به موجب رای محکمه استیناف مصر در مورخ ۲۸ نوامبر ۱۹۰۳، مالکین مشاع یک بنا در مورد خسارات ناشی از خرابی بنا مسئولیت تضامنی دارند. (سنهوری، ۱۹۹۸a: ۹۳۰)

بند دوم - تقسیم مسئولیت بین مسئولان

به صراحت قسمت اخیر ماده ۱۶۹ قانون مدنی مصر «مسئولیت بین اسباب متعدد به نحو تساوی است مگر اینکه قاضی سهم هر یک را در جبران خسارت تعیین کند.» با توجه به ماده‌ی مذکور اکثریت حقوق‌دانان مصری، اصل را تقسیم به تساوی می‌دانند مگر اینکه قاضی

^۱ مسئولیته مجتمعه که در حقوق فرانسه "in solidum" نامیده می‌شود.

درجه تقصیر هر یک را در ورود خسارت مشخص نماید و مذاکرات مقدماتی تدوین ماده ۱۶۹ قانون مدنی مصر نیز موید این نظر است چرا که ابتدا به نحوی مقرر گردید که تقسیم مسئولیت به نسبت درجه‌ی تقصیر صورت گیرد اما در نهایت اصل تقسیم به تساوی مورد پذیرش و تصویب قرار گرفت. با وجود این بعضی از آراء محاکم مصر، اصل را تقسیم به نسبت درجه‌ی تقصیر دانسته‌اند. برای مثال محکمه‌ی نقض مصر در رای مورخ ۵ مارس ۱۹۳۱ مقرر داشت: «هنگامی که مشخص گردد حادثه‌ای در نتیجه تقصیر دو نفر ایجاد گردیده توزیع مسئولیت به نسبت میزان تقصیر هر یک صورت می‌گیرد (همان، ۹۰۱-۹۰۰)

مطابق ماده‌ی ۲۱۶ قانون مدنی مصر: «هنگامی که داین با خطای خود در ورود ضرر شرکت داشته و یا ضرر را افزایش داده قاضی مجاز است که مقدار خسارت قابل جبران را کاهش داده و یا اینکه حکم به جبران خسارت ندهد.»^۱

به هر حال به نظر می‌رسد هنگامی که قاضی نتواند درجه‌ی تقصیر هر یک را مشخص نماید بنا به اصل مقرر در ماده‌ی ۱۶۹ قانون مدنی مصر مسئولیت به نحو مساوی توزیع می‌گردد و زیان‌دیده می‌تواند راجع به نصف خسارت وارده به عامل زیان مراجعه نماید و یا عاملی که کل خسارت را به زیان‌دیده پرداخت کرده می‌تواند بابت نصف مبلغ پرداختی به عامل دیگر خسارت مراجعه نماید (البته در فرضی که تنها دو عامل در ورود خسارت نقش داشته باشند). اما مطابق مواد ۲۱۶ و ۱۶۹ قانون مدنی مصر، قاضی می‌تواند درجه‌ی تقصیر هر یک از مسئولین را معیار تقسیم مسئولیت قرار دهد. در فرضی که خطای هر یک از خواننده، زیان‌دیده و شخص ثالث در ورود خسارت نقش داشته باشد. مثلاً راننده‌ای که با سرعت زیاد براند و سپس به حفره‌ای که دیگری به خطا و بدون مجوز ایجاد کرده برخورد کرده و اتومبیل با عابری که از جاده عبور می‌کرده تصادم نماید، راننده در مقابل زیان‌دیده نسبت به دو سوم خسارت ضامن است اما راجع به یک سوم آن حق مراجعه به حافر را خواهد داشت (همان، ۹۰۷)

^۱ «یحوز للقاضی ان یتقص مقدار التعویض، اولاً یحکم بتعویض، ما اذا كان الدائن بخطة قد اشترک فی احداث الضرر او زاد فیه» به نقل از سنهوری، الوسیط، ج ۱، ص ۸۸۹

نتیجه

در حقوق لبنان در خصوص تعیین سبب مسئول در فرض تعدد سبب ورود خسارت، اگرچه از ظاهر مواد قانونی، پذیرش نظریه سبب نزدیک استفاده می‌شود، اما حقوق دانان این کشور با توجه به ماده ۱۳۷ قانون موجبات و عقود، نظریه سبب اصلی و متعارف را ترجیح داده‌اند و بررسی آراء محاکم لبنان موید پذیرش نظریه ی سبب متعارف است. در حقوق مصر در مورد تعیین سبب مسئول، حقوق دانان این کشور با تفکیک دو حالت به بررسی موضوع پرداخته‌اند. حالت اول اینکه یکی از سببها عمدی و دیگری غیرعمدی باشد و یا یکی از سببها زمینه سبب دیگر را فراهم کند در این حالت سبب عمدی و سبب اول که زمینه سبب دیگر را فراهم کرده ضامن است. حالت دوم هنگامی است که هیچ یک از سببها بر دیگری برتری ندارد که در این حالت اعمال نظریه ی سبب اصلی و متعارف را به مانند حقوق دانان لبنان مناسب دانسته‌اند اگرچه جمع این نظریه و نظریه ی برابری اسباب را نیز ممکن می‌دانند.

در خصوص نحوه ی مسئولیت مسئولان متعدد در برابر زیان دیده مطابق مقررات ماده ۱۳۷ قانون موجبات و عقود لبنان، چنانچه ورود خسارت ناشی از فعل مشترک دو یا چند شخص بوده و تعیین نسبت مداخله هر یک از اشخاص در ایجاد ضرر ممکن نباشد مسئولیت آنها تضامنی است اما بین خود مسئولان، مسئولیت به نسبت نحوه ی مداخله تقسیم می‌گردد. در حقوق مصر نیز به صراحت ماده ۱۶۹ قانون مدنی این کشور، مسئولیت اسباب متعدد علی القاعده تضامنی است مگر اینکه قاضی سهم هر یک را در جبران خسارت مشخص نماید. تفاوتی که از این جهت بین حقوق دو کشور به چشم می‌خورد این است که براساس ماده ۱۳۷ قانون موجبات و عقود لبنان، هنگامی که تعیین نسبت مداخله دو یا چند سبب در ورود خسارت میسر نباشد مسئولیت تضامنی تحقق می‌یابد اما در حقوق مصر در هر حال به عنوان قاعده ی مسئولیت اسباب تضامنی است و تعیین نسبت مداخله در رابطه ی بین مسئولان موثر است. برخلاف مقررات کشورهای یاد شده در ماده ی ۵۳۳ قانون مجازات اسلامی جدید ایران به عنوان قاعده ی مسئولیت اسباب متعدد نسبی است اگرچه قانون‌گذار ایران در مواردی نظیر ماده ی ۱۴ قانون مسئولیت مدنی و ماده ی ۹۴ قانون امور حسبی مسئولیت تضامنی اسباب متعدد را پذیرفته است.

منابع

۱. حسنی، محمود نجیب، ۱۳۸۶، رابطه سببیت در حقوق کیفری، ترجمه سید علی عباس نیای زارع، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ دوم.
۲. سنهوری، عبدالرزاق احمد، ۱۹۹۸ b، مصادر الحق فی الفقه الاسلامی، منشورات الجلیه الحقوقیه، بیروت.
۳. _____، _____، ۱۹۹۸ a، الوسیط فی شرح قانون المدنی الجدید، جلد اول، منشورات الجلیه الحقوقیه، بیروت.
۴. شرافت پیما، محمدرضا، ۱۳۸۶، مفهوم سبب خارجی در مسئولیت مدنی، پایان‌نامه دوره دکتری رشته حقوق خصوصی، دانشگاه تربیت مدرس، سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵-تهران.
۵. العوجی، مصطفی، ۱۹۹۶، القانون المدنی، جز الثانی، المسئولیه المدنیه، بیروت.
۶. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۶، حقوق مدنی، ضمان قهری، مسئولیت مدنی، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ هفتم.
۷. _____، _____، ۱۳۷۴، دوره مقدماتی حقوق مدنی، وقایع حقوقی، نشر یلدا.
۸. محمصانی، صبحی، ۱۳۵۸ b، النظریه العامه للموجبات و العقود، جلد اول، ترجمه جلال الدین جمالی، چاپ آبان.
۹. _____، _____، ۱۳۵۸ a، فلسفه قانونگذاری در اسلام، ترجمه اسماعیل گلستانی، انتشارات امیرکبیر.
۱۰. مرقس، سلیمان، ۱۹۵۸، مخاطرات فی المسئولیه المدنیه فی التقنینات البلاد العربیه، جلد اول.
۱۱. _____، _____، ۱۹۹۲، الوافی فی شرح القانون المدنی، جلد اول، چاپ پنجم.